

PUBLITSISTIK MATNLARNING FUNKSIONAL-STILISTIK XUSUSIYATLARI VA TARJIMADAGI IFODASI

Nurmetova Bonu

Urganch RANCH texnologiya universiteti

Jahon tillari kafedrası Lingvistika (ingliz tili) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20679896>

Annotatsiya. Ushbu maqolada publitsistik matnlarning o‘ziga xos funksional-stilistik xususiyatlari, ularning janriy tabiati hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan lingo-madaniy va uslubiy muammolar tahlil qilinadi. Publitsistik uslubning axborot berish va ta’sir ko‘rsatish funksiyalari o‘rtasidagi mutanosiblik, ekspressivlik hamda ijtimoiy-siyosiy leksikaning tarjimada berilishi qiyosiy yondashuv asosida yoritilgan.

Tadqiqot natijalari publitsistik matnlarni tarjima qilishda shunchaki so‘zma-so‘z o‘g‘irish emas, balki maqsadli auditoriyaning mental dunyoqarashi va pragmatik ko‘nikmalarini hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi publitsistik materiallar misolida ekvivalentlik hamda adekvatlik prinsiplari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: publitsistik uslub, funksional stilistika, pragmatik ta’sir, ijtimoiy-siyosiy leksika, transformatsiya, tarjima ekvivalentligi, ekspressivlik.

Kirish

Publitsistik uslub zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikda eng dinamik hamda tez o‘zgaruvchan tizimlardan biri hisoblanadi. Jamiyat hayotidagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni tezkorlik bilan aks ettiruvchi ushbu uslub o‘zida ham rasmiy muloqot, ham badiiy-estetik unsurlarni jamlaydi. Publitsistik matnlarning bosh maqsadi faqatgina o‘quvchiga axborot yetkazish emas, balki unda muayyan munosabatni shakllantirish, ya’ni tinglovchi yoki o‘quvchining ongiga pragmatik ta’sir ko‘rsatishdan iboratdir (Crystal, 2008).

Ushbu xususiyat publitsistik matnlarni boshqa funksional uslublardan ajratib turadi va tarjimon zimmasiga ham semantik, ham stilistik konnotatsiyalarni aniq yetkazib berish vazifasini yuklaydi. Ayniqsa, ingliz va o‘zbek tillari tizimidagi publitsistik matnlarning o‘zaro qiyosiy tahlili tillarning strukturaviy va madaniy farqlari tufayli tarjima jarayonida o‘ziga xos transformatsiyalarni talab qiladi.

Publitsistik uslubning tarixiy va funksional manbalari

Ingliz tilidagi publitsistik uslub uzoq yillik rivojlanish tarixiga ega bo‘lib, uning leksik qatlami turlicha tarixiy davrlarda shakllangan. Unda ham sof germancha tezkor-axboriy birliklar, ham lotin va fransuz tillaridan kirib kelgan rasmiy, diplomatik hamda huquqiy atamalar keng o‘rin olgan (Baugh & Cable, 2013). Masalan, xalqaro munosabatlar va siyosatga oid “summit”, “negotiations”, “consensus” kabi birliklar matnning rasmiylik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbek publitsistikasi esa milliy matbuot va publitsistik tafakkur taraqqiyoti (ayniqsa, Jadidchilik davri matbuoti) asosida shakllangan bo‘lsa-da, uning zamonaviy leksik-stilistik qatlamida arabcha, forsha va ruscha-internatsional qatlamlar salmoqli o‘rin tutadi (Rahmatullayev, 1996). Bugungi kunda o‘zbek publitsistik matnlari faqat axborot tashuvchi vosita bo‘lmay, balki xalqona tasviriylik va hissiy-ekspressiv bo‘yoqdorlikka ham moyildir.

Publitsistik matnlarning funksional-stilistik xususiyatlari

Publitsistik matnlarni tahlil qilishda ularni shartli ravishda bir nechta mikrouslublarga ajratish mumkin. Har bir janr o‘zining lingvistik vositalari tizimiga ega:

Rasmiy-axboriy janrlar (Xabarlar, hisobotlar): Bu yerda neytrallik, aniqlik va xolislik birinchi o‘ringa chiqadi. Ingliz tilida ko‘pincha majhul nisbat (Passive Voice) va klishelardan keng foydalaniladi.

Inglizcha: “It was officially announced that the bill was approved.”

O‘zbekcha: “Qonun loyihasi ma’qullangani rasman e’lon qilindi.”

Tahliliy va publitsistik janrlar (Maqolalar, ocherklar, sharhlar): Bu janrda muallifning subyektiv munosabati, metaforalar, ritorik so‘roqlar va ritorik takrorlar faol qo‘llaniladi. Bunday matnlarda ekspressivlik darajasi yuqori bo‘ladi.

Inglizcha: “The economy is heading towards a storm.” (Metafora)

O‘zbekcha: “Iqtisodiyot bo‘ron sari odimlamoqda.” yoki “Iqtisodiyot inqiroz yoqasida turibdi.”

Tarjimada pragmatik adekvatlik va metaforik transformatsiyalar

Publitsistik matnlarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga o‘girishda eng katta qiyinchilik ijtimoiy-siyosiy metaforalar va frazeologizmlarni tarjima qilishda yuzaga keladi. Ingliz madaniyatida siyosiy publitsistika ko‘pincha sport (ayniqsa, kriket yoki boks), harbiy harakatlar va dengizchilik metaforalariga tayanadi (Lakoff, 1973). Tarjimon bu birliklarni o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z emas, balki maqsadli til madaniyatiga moslab berishi kerak.

Masalan, ingliz publitsistik matnlarida faol qo‘llaniladigan “*Cold war*” birikmasi o‘zbek tiliga “sovuq urush” shaklida to‘g‘ridan-to‘g‘ri muqobil variant bilan o‘giriladi, chunki bu birikma xalqaro siyosiy termin sifatida o‘zbek tiliga to‘liq singib ketgan. Biroq, “To play political cards” iborasini so‘zma-so‘z “siyosiy kartalarni o‘ynamoq” deb tarjima qilish g‘alib hisoblanadi. Uni kontekstga qarab “siyosiy o‘yinlar olib bormoq” yoki “siyosiy niyatlarda foydalanmoq” tarzida adekvat ifodalash lozim.

Xuddi shunday, ingliz siyosiy publitsistikasidagi mashhur “Lame duck” iborasi so‘zma-so‘z tarjima qilinganda “cho‘loq o‘rdak” ma’nosini beradi, ammo publitsistik matnda u mutlaqo boshqa mazmunga ega. Ushbu ibora “vakolat muddati tugayotgan, lekin hali yangi saylovgacha lavozimidan ketmagan siyosiy arbob”ga nisbatan ishlatiladi. Bunday hollarda tarjimon deskriptiv, ya’ni tavsifiy tarjima usulidan foydalanishga majbur bo‘ladi (Hall, 2005). Yana bir misol, “Behind closed doors” iborasi o‘zbek tilida ham mantiqan, ham shaklan mos keluvchi “yopiq eshiklar ortida” yoki “yashirin vaziyatda” birikmalari orqali uslubiy jihatdan aniq o‘giriladi.

Madaniyatlararo muloqot va siyosiy evfemizmlar

Zamonaviy publitsistikaning ajralmas qismi bu – evfemizmlardir (yumshoqroq ifodalash vositalari). Siyosiy va ijtimoiy matnlarda keskinlikni yumshatish, xalqaro diplomatik munosabatlarda "yuzni saqlab qolish" (face-saving) prinsiplari uchun evfemizmlardan keng foydalaniladi (Brown & Levinson, 1987).

Ingliz publitsistikasida ijtimoiy va harbiy masalalarni yumshatib ko‘rsatish uchun maxsus neologizm va evfemizmlar qo‘llaniladi. Masalan, qoloq yoki iqtisodiyoti past davlatlarga nisbatan “Developing nations” (rivojlanayotgan davlatlar) iborasi ishlatiladi. Harbiy to‘qnashuvlarda tinch aholi orasidagi qurbonlarni yashirish yoki yumshoqroq yetkazish uchun “Collateral damage” (qo‘shimcha talofatlar) birikmasidan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri urush yoki agressiya so‘zini ishlatmaslik uchun esa “Military involvement” (harbiy ishtirok) terminidan foydalaniladi.

O‘zbek publitsistikasida ham bunday uslubiy vositalar faol qo‘llaniladi. Masalan, matbuotda “kambag‘al oilalar” o‘rniga “kam ta’minlangan oilalar”, keskin narx oshishiga nisbatan esa “narxlarning liberallashtirilishi” kabi birikmalar ishlatilmoqda.

Bu esa milliy matbuot tilining madaniy va ijtimoiy-etik normalarga moslashganini ko'rsatadi (Suyunov, 2015). Tarjimon ushbu nozik siyosiy va ijtimoiy ma'nolarni chuqur his qilishi va maqsadli tilda ham xuddi shunday pragmatik effektini yaratish lozim.

Xulosa

Ingliz va o'zbek tillarida publitsistik matnlarning funksional-stilistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu uslub har ikki tilda ham o'ziga xos lingvistik va madaniy qoliplarga ega. Ingliz publitsistikasi ko'proq pragmatik ehtiyotkorlik, tahliliylik va klisheleşgan tizimga tayansa, o'zbek publitsistikasida emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlik, milliy-madaniy mentalitetga xos tasviriylik ustunlik qiladi.

Tarjima jarayonida shunchaki leksik ekvivalentlarni topish yetarli emas. Tarjimon matnning janriy xususiyatini, muallif maqsadini va auditoriya talabini inobatga olgan holda grammatik, semantik va uslubiy transformatsiyalarni amalga oshirishi shart. Bu esa nafaqat tillararo muvofiqlikni, balki madaniyatlararo samarali muloqotni ham ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
2. Baugh, A. C., & Cable, T. A History of the English Language. – Routledge, 2013.
3. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1996.
4. Hall, E. T. Beyond Culture. – New York: Anchor Books, 2005.
5. Lakoff, R. Language and Woman's Place. – New York: Harper & Row, 1973.
6. Brown, P., & Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
7. Karimov, H. O'zbek tilida publitsistik uslub. – Toshkent: Fan, 2009.
8. Halliday, M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Arnold, 1994.
9. Suyunov, O. O'zbek tili sotsiolingvistikasi va stilistikasi. – Toshkent: Fan, 2015.